70 години реставрационна дейност в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Ивайла Богданова
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: *Реставрационният център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е най-старата и най-голямата лаборатория, специализирана в консервацията и реставрацията на обекти с хартиена основа. Началото е поставено през февруари 1956 г. Първите години се характеризират с бърз напредък, включващ въвеждането и изобретяването на нови технологии. Един такъв пример е листоотливната машина, която днес е неизменна част от всяка реставрационна лаборатория за обекти на хартия в целия свят. Във времето центърът се утвърждава като водещ методичен, консултантски и научен в сферата на опазване и реставрация на книжовно-документално наследство. За 70 години в центъра са реставрирани над 1 700 000 листа. Сред тях са едни от най-ценните паметници както от колекциите на Националната библиотека, така и от колекциите на библиотеки, музеи, институции и частни лица от цялата страна.*

Ключови думи: *реставрация, история на Реставрационния център, иновации в реставрацията на обекти на хартия, листоотливане, методи за реставрация*

Преди 10 години, при отбелязването на предишната годишнина, беше представен подробен доклад за историята на Реставрационния център. Днес отново ще направим един кратък преглед на развитието на реставрационната дейност в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Всичко започва с един отчет от 1952 г., свързан с пренасянето на фондовете в новостроящата се сграда и недопустимо лошите условия на съхранение на книжовните фондове и документално-историческото наследство на Народната библиотека. В отчета се настоява *„на всяка цена да се осигури откриването на служба „Хигиена, лекуване и реставрация на повредени и болни книги и документи“*. Това заляга и в проектно решение на Министерство на културата, според което до края на месец март 1956 г. трябва да се назначи специалист по хигиена и реставрация на книги, който веднага да започне лекуването и реставрирането на най-застрашените книги с елементарни и достъпни средства, а до края на месец юли 1956 г. да се предостави план за създаването и обзавеждането на специална лаборатория, която да започне да работи на пълен капацитет от средата на 1957 г. Като следствие, на 10 ноември 1955 г. идва решението на Комитета за култура да се назначи химик, който да организира консервационно-реставрационните работи

в библиотеката. Със заповед на тогавашния директор Георги Михайлов от 20 февруари 1956 г. е назначена Стела Алкалай, като към отдел „Ползуване и хранение“ се организира „Служба за хигиена и реставрация на книги“. Приоритетна задача на новоназначения химик е разучаването на постиженията в областта на хигиената и реставрацията. За целта тя установява кореспондентски връзки с подобни лаборатории в Държавната библиотека на СССР, Държавната библиотека в Букурещ, Френската национална библиотека, Библиотека при Британския музей, Централната библиотека на Флоренция, Института за патология на книгата „Алфонсо Гало“ в Рим. В първите две-три години след своето назначение Стела Алкалай няма строго установено работно място. Тя насочва усилията си към подобряване на условията на съхранение. Започва следене на влажността в хранилището и се внасят френска дезинфекционна камера и апарати за анализ на газове. През следващите години усилията са насочени към внедряването на нови технологии и превръщането на химическата лаборатория в модерна база. През 1959 г. излиза от печат трудът на завеждащия реставрационния отдел в Държавната публична библиотека „Салтиков-Шелрин“ в Ленинград (днес Санкт Петербург) – Ю. П. Нюшка, в който се разглежда методът на листоотливане. След разучаването на новопубликувания труд, без възможност до го види в Санкт Петербург, Алкалай веднага се заема с конструирането на листоотливен апарат в България. НБКМ сключва договор с проектанското бюро „Ворошилов“.

Първият листоотливен апарат, проектиран от Стела Алкалай

Въз основа на задание, дадено от Алкалай, и след писмени консултации с Нюшка, заводът изработва първата в България листоотливна камера и сушилня. Книжната фабрика „П. Напетков“ помага за изготвянето на хартиената каша. Апаратът влиза в експлоатация през май 1961 г. Няколко години по-късно, след усилена работа, инсталацията се усъвършенства и допълва с холендер за подготовка на хартиена каша, дозатор, механизирана отливна вакуум-камера, механична преса, електрическа сушилня, планиметър, везна и маси.

Усъвършенстваната от Стела Алкалай листоотливна система
Снимки: И. Богданова

След като Алкалай публикува статия в списание „Restaurator“ за прилагането на този нов метод в Химическата лаборатория

на НБКМ и след научни съобщения на международни форуми, към нововъведението проявяват интерес специалисти от цял свят. За това съдим както от отчетите на Стела Алкалай, така и от писмо от 1969 г. на българския представител на ООН в Ню Йорк, Александър Янков, който съобщава в ЦК на БКП, че ЮНЕСКО проявява интерес към листоотливния апарат. В писмото се дава следната информация: *През 1961 г. апаратът влиза в редовната работа в Библиотеката. Малко по-късно по-същия образец и с наше съдействие подобни апарати се изработиха за реставрационните лабораторирии в Института по история на БКП и БАН. През началото на 1966 г. Държавният комитет за наука и технически прогрес организира бригада, която изработи листоотливната инсталация, включваща пълен комплект от съоръжения за завършване на работния процес, но незадоволително естетическо оформление. Закупена от Военния архив в Търново, тя се ползува успешно за реставриране на архивни материали. Досега сме получили писмени искания за закупуване на камерата или лицензи от нея от Англия – 2 института, Франция – 2 института, Западна Германия, Австрия, Белгия, Швейцария, ГДР – от 3 института, Унгария, Чехословакия, Югославия – 4 института, Румъния и СССР – искане на 45 броя на първо време. Редакцията на списание „Реставратор“, излизащо в Копенхаген, ни поискаха 500 мостри за разпращане и разгласяване на тази новост по света. Устна заинтересованост са проявили специалисти от Италия, Полша, САЩ, Индия, арабските страни и др.*

Въпреки интереса на реставраторите от цял свят, апаратът не успява да бъде реализиран като промишлено производство само поради непреодолими бюрократични препятствия. Листоотливният апарат не е единственото нещо, което Стела Алкалай внедрява в дейността на лабораторията. Имайки предвид огромното количество печатни материали, за които е наложително бързо да се вземат мерки преди окончателното им разпадане, лабораторията прави опити да набави най-подходящия за нуждите на НБКМ апарат за ламиниране. Получава проспекти от много фирми от САЩ, Западна Германия, Италия, Индия и др. Високите цени на чуждестранните ламинатори и използваните материали принуждават Алкалай и в този случай да прибегне до конструирането на апарат у нас със синтетично фолио, също получавано у нас. По проекта на инж. Емил Попов, инж. Камелия Манева и Стела Алкалай, със средства на Института за изобретения и рационализации, през 1964 г. се изработва лабораторен прототип на „мембранна преса за ламиниране“. За разлика от чуждестранните ламинатори мембранната преса има универсално приложение. Институтът го признава като изобретение, а лабораторния прототип подарява на библиотеката. Очакванията за износ не се оправдават, но през 1964 г. лабораторията се снабдява с ламинатор.

Приносът на Стела Алкалай не се изчерпва единствено с внедряването на техника, която механизира процесите в лабораторията. Не след дълго и благодарение на нейните многобройни специализации, и участието в международни конгреси, лабораторията се утвърждава като методичен център в страната по въпросите на хигиената, консервацията и реставрацията на писмени материали. Тази тенденция се запазва и през следващите години. Тя се изразява в изнасянето на лекции, провеждането на специализирани курсове, помощ за организиране на консерва-

ционно-реставрационни лаборатории. В годините са организирани: практикум за музейните работници; доклади с демонстрации пред регионални и университетски библиотеки; упражнения със студенти по библиотекознание и специализирани двумесечни реставрационни курсове за служители на Института по история на БКП към ЦК на БКП (1965); Библиотеката на БАН (1965); Държавния архив (1965); Военния архив – Търново (1970); Лабораторията на БАН (1976); химическата лаборатория при Института за паметници на културата (1978); Народна библиотека „Иван Вазов“ – гр. Пловдив (2015). Реставрационната лаборатория е оказвала помощ за създаването и организирането на реставрационни лаборатории в Националната библиотека на Молдова и манастира „Кекуй“ в Кипър.

През годините „Реставрационният център“ е посещаван от много чужди специалисти от Москва, Белград, Нови Сад, Мексико, Сан Франциско, Калифорния, Копенхаген, Полша, Армения, Гърция, Румъния, Македония, а опитът им – предаван чрез гореспоменатите инициативи. Към методичната и консултанската дейност трябва да прибавим и огромния списък от реставрирани ръкописи, книги и документи, собственост на чужди и български библиотеки, музеи, архиви, а в последните години и на много частни лица:

Библиотеки	Библиотеката в Санкт Петербург; Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив; Регионална библиотека „Проф. Боян Пенев“ – Разград
Музеи	Национален военноисторически музей; Парк-музей на бойната дружба „Владислав Варненчик“ – Варна; Регионален военноисторически музей – Плевен; Музей на революционното движение в България, НАИМ при БАН, Музеите в Копривщица, РИМ – Стара Загора; РИМ – Враца; РИМ – Ловеч; РИМ – Велинград; Къща-музей „Иван Вазов“, Сопот; Къща-музей „Яворов“, Разлог; Къща-музей „Георги Димитров“; Къща-музей „Петко и Пенчо Славейкови“; Националан литературен музей; Музей „Боянска църква“, Национален музей „Рилски манастир“
Архиви	Архив на Министерство на външните работи; Военен архив, Търново; Научен архив на БАН
Други	Национална художествена галерия, Институт по история на БКП

Разглеждайки историята на „Реставрационния център“, освен Стела Алкалай трябва да споменем и останалите пет ръководители, които са били начело през годините. Гинка Съйкова заема поста от 1970 г. до 1990 г. След нейното пенсиониране на нейно място застава Стоянка Илиева. Тя завежда лабораторията за кратък период от една година. През 1992 г. предава ръководството на Рени Марчева, която заема длъжността до 2006 г. В периода от 2006 до 2014 г. структурното звено

на библиотеката е заемано от Мария Велева, а от 2014 г. до момента от Ивайла Богданова.

Що се отнася до числеността на служителите от отчетите през годините става ясно, че през 1959 г. са назначени двама дезинфектори, а през 60 - те години щатът е увеличен с трима реставратори. Ако в началото на 70 - те той е наброявал 7 души, то през 80 - те щатният състав достига до 35 души. През 90 - те години щатният състав на лабораторията е намален от 35 на 28 души. В периода от 2006 до 2014 г. щатният състав постепенно намалява от 22 на 17 служители. Тази численост на колектива е запазена и до днес, като включва реставратори, химик, книговезци и дезинфектори.

В представянето на историята на „Реставрационния център“ е важно да отбележим и промените, които са настъпвали в самата реставрационна дейност, но преди това да спомена и различните имена на отдела, обусловени от структурното място в институцията, а именно: Служба „Хигиена, лекуване и реставрация на повредени и болни книги и документи“, „Служба за хигиена и реставрация на книги“, „Химическа лаборатория за хигиена, консервация и реставрация на писмени материали“, „Лаборатория за консервация и реставрация“, „Център за консервация и реставрация“, направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“, а днес „Реставрационен център“.

В първите години информацията за реставрационните дейности е съвсем оскъдна. Тя се изчерпва с изброяване на реставрираните обекти и няколко думи за употребата на ултрамид за „заякчване на текста“, за сполучливо почистване, подхранване и укрепване на пергамент. През 1969 г. от ръководството на библиотеката се утвърждава начин за планиране и отчитане на извършената реставрационна работа в брой обработени листове, който впрочем продължава и до днес, но се надявам в близко бъдеще това да се промени. В периода 1974-1978 г. лабораторията получава пространствено разширение, пълно преобзавеждане и техническо оборудване. Разработва се проект на нов листоотливен апарат, при който се елиминира топлинно сушене и пресоване на хартията. Реставрират се документи от всички колекции на библиотеката, а реставрационните процедури се изразяват в дезинфекция (камерна и листова), обезпрашаване, механично и химично почистване чрез 25 разтворителя и смеси в различни съотношения, избелване на хартията чрез употребата на 14 избелващи средства, неутрализация на киселинността, укрепване на текст и хартия, възстановяване на липсващи части по ръчен или механичен метод чрез листоотливане, ламиниране. През 1975 г. се разработва технологичен метод за студена ламинация. В началото на 1981 г. в работата се въвежда и топлата ламинация. По същото време (1979-1981г.) се въвежда изготвянето на реставрационна документация за всеки обект. Друго нововъведение е разработката и внедряването на разцепването на хартия като метод на работа. Реставрационната работа преминава на научна основа.

В периода 1990-1991 г. се разработва методика за временно укрепване на водоустойчиви текстове и ензимен метод за почистване и разлепване на писмени материали върху хартия. Няколко години по-късно се преустановява практиката да се избелва хартията. През 90-те години започва усилено да се работи по въпро-

сите на нормативното съхранение на библиотечни и архивни материали. Въвежда се и направата на предпазни папки и кутии за реставрирани материали. Изготвя се „Методика за разработване на план за действие при бедствени ситуации в библиотеки и архиви“. Високата оценка за работата на лабораторията довежда и до разработването на проект за нова реставрационна лаборатория, която да бъде разположена в сграда в квартал „Изток“, гр. София. Предвижда се тя да бъде разположена на три надземни етажа с разгърната площ около 1500 м^2, като има 3 отделни звена – за научно-проучвателна и внедрителска дейност, за производствена дейност и за координация. За съжаление този проект отпада през 1994 г. След 2000 -та година акцентът пада върху съхранението, консервацията и реставрацията на снимков материал. Заслуга за това има натрупаният опит по време на специализирани курсове в NEDCC (Northeast Document Conservation Center), Андовър, САЩ. В периода 2006-2014 г., благодарение на включването на реставрационния център в различни проекти на библиотеката, настъпва частичното техническо осъвременяване с нова листоотливна машина, вакуум-маса, камина за работа с химикали, сушилня, ламинатор и професионални прахосмукачки. В началото на 2017г., с оглед опазване на фондовете на НБКМ, се въвежда системата „Аноксия“.

Дезинфекция и дезинсекция в камера „Аноксия“
Снимка: И. Богданова

Тенденцията за техническо осъвременяване и превръщането на Реставрационния център в модерна реставрационна лаборатория, в крак със съвременните реставрационни тенденции за минимална намеса и прилагане на превантивна консервационна грижа, продължава и до днес. Чрез включването в проект „Наследство БГ“. Реставрационният център се сдоби с ново оборудване – овлажнителна камера, ламинатор, камина, стенен дестилатор, каутери, книговезки преси и стан. По-късно надградихме оборудването с книговезки нож, светещи листове и още

каутери. Най-новите постъпления са мобилен ръкав и светлинен плот. Работните помещения претърпяха частичен ремонт.

В заключение, за своето 70 - годишно съществуване в Реставрационния център са реставрирани над 1 700 000 листа както от най-ценните документи от колекциите на отделите „Ръкописи и старопечатни книги“, „Български исторически архив“, „Ориенталски сбирки“, „Книгохранение“, „Архив на българската книга“, „Картографски и графични издания“, така и от колекциите на библиотеки и музеи от цялата страна.

Бележки

[1] БОГДАНОВА, И. Развитието на Реставрационния център на националната библиотека „Св. св. Кирил и методий“ през годините. В: *Библиотека. Списание за библиотечни и информационни науки, книгознание и литературна история*, 2017, бр. 4, с. 5-14.
[2] ALKALAJ, S. The Chemical Laboratory for Hygiene, Conservation and Restoration of Damaged Written Materials. В: *Restaurator*, 1969, бр. 1-2, с. 87-91.
[3] Проект BG05M2OP001-1.001-0001: „Изграждане и развитие на Център за върхови постижения „Наследство БГ“, финансиран по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ 2014-2020, приоритетна ос 1 „Научни изследвания и технологично развитие“, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР)“
[4] Закупени по втори етап на проект BG05M2OP001-1.001-0001: „Изграждане и развитие на Център за върхови постижения „Наследство БГ“.

Литература

ALKALAJ, S. The Chemical Laboratory for Hygiene, Conservation and Restoration of Damaged Written Materials. – В: *Restaurator*, 1969, бр. 1-2.
БОГДАНОВА, И. Развитието на Реставрационния център на националната библиотека „Св. св. Кирил и методий“ през годините. – В: *Библиотека. Списание за библиотечни и информационни науки, книгознание и литературна история*, 4, 2017.
КАЛАЙДЖИЕВА, К. *Материали за историята на Народната библиотека 1944-1978.* София, 2003.
Известия на Народната библиотека „Васил Коларов“, 1 (7), 1957/1958 (1959).
Известия на Народната библиотека „Васил Коларов“, 2 (8), 1959 (1961).
Известия на Народната библиотека „Васил Коларов“ и Библиотеката при Софийския държавен университет, 3 (9), 1960/1961 (1963).
Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и Библиотеката при Софийския университет, 5 (11), 1965.
Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ 9 (15), 1969.
Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ 19, 1973.
Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ 14, (20), 1976.
Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ 16, (22), 1981.

Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ 18, (24), 1983.
Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 20, (24), 1992.
Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 2024), 1994.
Публични отчети на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. 2009-2025. Онлайн ресурс. Достъпен на:
https://www.nationallibrary.bg/www/%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d1%87%d0%b5%d0%bd-%d0%be%d1%82%d1%87%d0%b5%d1%82-72674/

References

ALKALAJ, S. The Chemical Laboratory for Hygiene, Conservation and Restoration of Damaged Written Materials. – V: Restaurator, 1969, br. 1-2.
BOGDANOVA, I. Razvitieto na Restavratsionnia tsentar na natsionalnata biblioteka „Sv. sv. Kiril i metodiy“ prez godinite. – V: Biblioteka. Spisanie za bibliotechni i informatsionni nauki, knigoznanie i literaturna istoria, 4, 2017.
KALAYDZhIEVA, K. Materiali za istoriyata na Narodnata biblioteka 1944-1978. Sofia, 2003.
Izvestia na Narodnata biblioteka „Vasil Kolarov“, 1 (7), 1957/1958 (1959).
Izvestia na Narodnata biblioteka „Vasil Kolarov“, 2 (8), 1959 (1961).
Izvestia na Narodnata biblioteka „Vasil Kolarov“ i Bibliotekata pri Sofiyskia darzhaven universitet, 3 (9), 1960/1961 (1963).
Izvestia na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“ i Bibliotekata pri Sofiyskia universitet, 5 (11), 1965.
Izvestia na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“ 9 (15), 1969.
Izvestia na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“ 19, 1973.
Izvestia na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“ 14, (20), 1976.
Izvestia na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“ 16, (22), 1981.
Izvestia na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“ 18, (24), 1983.
Izvestia na Narodnata biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ 20, (24), 1992.
Izvestia na Narodnata biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ 2024), 1994.
Publichni otcheti na Natsionalnata biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. 2009-2025. Onlayn resurs. Dostapen na:
https://www.nationallibrary.bg/www/%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d1%87%d0%b5%d0%bd-%d0%be%d1%82%d1%87%d0%b5%d1%82-72674/

70 YEARS OF CONSERVATION ACTIVITY IN THE NATIONAL LIBRARY “ST. ST. CYRIL AND METHOD”

Abstract: *The Conservation Center of the National Library “St. St. Cyril and Methodius” is the oldest and largest laboratory specializing in the conservation and restoration of paper-based objects. It was founded in February 1956. The first years were characterized*

by rapid progress, including the introduction and invention of new technologies. One such example is the leaf-casting machine, which today is an indispensable part of every conservation laboratory for paper objects throughout the world. Over time, the center has established itself as a leading methodological, consulting and scientific center in the field of preservation and conservation of literary and documentary heritage. Over 70 years, the center has ocnserved over 1,700,000 sheets. Among them are some of the most valuable monuments from both the collections of the National Library and the collections of libraries, museums, institutions and private individuals from all over the country.

Keywords: *conservation, history of the conservation center, innovations in the conservation of objects on paper, leaf-casting, conservation methods*

Ivayla Bogdanova
National Library "St. St. Cyril and Methodius"
Sofia, 88,V. Levski Str.
e-mail: i.bogdanova@nationallibrary.bg